

EPISTOLYAR NASRDA SYUJET KO‘RINISHLARINI ILMIY ASOSDA TEKSHIRISH HAMDA EPISTOLYAR ASAR STRUKTURASI

*Denov tadbirkorlik va pegagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi o‘qituvchisi
Dusmurotov Qahromon Mamadiyevich.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada epistolyar nasrda syujet ko‘rinishlari va uning strukturaviy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Epistolyar janrning o‘ziga xosligi maktublar tizimi orqali badiiy voqelikni ifodalash, syujetni esa fragmentar, subyektiv va ko‘p qatlamli shaklda qurish imkonini berishi bilan izohlanadi. Tadqiqotda monologik, dialogik va polilogik syujet ko‘rinishlarining nazariy asoslari yoritilib, ularning badiiy matndagi funksional ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Ilhom G‘aniyevning “Hayrat va hijron” romanining 21–22-maktublari hamda 4-javobi misolida syujetning psixologik, ramziy va falsafiy qatlamlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: epistolyar nasr, syujet, struktura, maktub, fragmentarlik, monologik syujet, dialogik syujet, polilogik syujet.

Abstract: This article analyzes the plot manifestations and their structural features in epistolary prose on a scientific basis. The uniqueness of the epistolary genre is explained by the fact that it allows expressing artistic reality through a system of letters, and constructing the plot in a fragmentary, subjective and multilayered form. The study sheds light on the theoretical foundations of monological, dialogical and polylogical plot manifestations, and shows their functional significance in the literary text. On the example of letters 21–22 and the 4th response of Ilhom Ganiev's novel "Hayrat va hijron", the psychological, symbolic and philosophical layers of the plot are revealed.

Keywords: epistolary prose, plot, structure, letter, fragmentation, monological plot, dialogical plot, polylogical plot.

Kirish

Zamonaviy adabiyotshunoslikda epistolyar nasr o'zining o'ziga xos strukturaviy va estetik imkoniyatlari bilan alohida tadqiqot ob'ekti sifatida qaraladi. Ushbu janrda badiiy voqelik an'anaviy syujet chiziqlari orqali emas, balki maktublar, yozishmalar va ichki murojaatlar tizimi orqali ifodalanadi. Natijada syujet uzluksiz voqealar ketma-ketligidan ko'ra ko'proq fragmentar, subyektiv va psixologik xarakter kasb etadi.

Epistolyar asarlarda muallifning bevosita hikoya qiluvchi sifatidagi roli cheklanib, narrativ jarayon qahramonlar nutqi va ularning yozishmalari orqali amalga oshiriladi. Bu esa syujetning ko'p qatlamli va ko'p nuqtai nazarli shaklda rivojlanishiga imkon yaratadi. Shu jihatdan epistolyar nasrda nafaqat voqealar tizimi, balki inson ruhiyati, ichki kechinmalar va falsafiy mushohadalar ham markaziy o'rinni egallaydi. Mazkur maqolada epistolyar nasrda syujet ko'rinishlari va uning strukturaviy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida Ilhom G'aniyevning "Hayrat va hijron" romanining 21–22-maktublari hamda 4-javobi misolida monologik, dialogik va polilogik syujet shakllari, shuningdek, epistolyar strukturaning formal, kompozitsion va narrativ jihatlari yoritiladi. Shu orqali epistolyar janrning badiiy-estetik va falsafiy imkoniyatlari ochib beriladi.

Epistolyar nasrda syujetning nazariy asoslari adabiyotshunoslikda syujet badiiy asarda voqealar tizimining mantiqiy va estetik jihatdan tartiblangan shakli sifatida talqin etiladi. Epistolyar nasrda esa syujet an'anaviy nasrdan farqli ravishda maktublar tizimi orqali yuzaga chiqadi va o'ziga xos poetik xususiyatlarga ega bo'ladi. Epistolyar asarlarda syujetning quyidagi muhim belgilari ajralib turadi:

1. Diskret (uzlukli) xarakter — voqealar ketma-ket, uzluksiz bayon qilinmaydi, balki maktublar orasidagi vaqt tafovuti orqali fragmentar tarzda ochiladi. Masalan, "Hayrat va hijron" romanida 21–22-maktublar orasidagi vaqt va ruhiy holat farqi syujetning uzlukli rivojini ko'rsatadi.

2. Subyektiv talqin ustuvorligi — har bir voqea muallif-qahramonning ichki nigohi orqali beriladi. Bu esa obyektiv tasvirdan ko‘ra psixologik tahlilni kuchaytiradi. **3. Ko‘p nuqtai nazarlilik (polifoniya)** — turli maktub mualliflari orqali bir voqea turlicha talqin qilinadi, natijada syujet ko‘p qatlamli tus oladi.

Syujet ko‘rinishlaridan Monologik syujet epistolyar nasrning eng muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, bitta qahramonning maktublari asosida quriladi. Unda: ichki kechinmalar, ruhiy iztiroblar ustuvor; voqealar ko‘pincha retrospektiv tarzda (xotira orqali) beriladi; tashqi voqelik ikkilamchi ahamiyat kasb etadi. “Hayrat va hijron” romanining 21-maktubida (Afsungar gullar) aynan shu holat kuzatiladi. Hijron obrazining 51 atirgul bilan “sukut orqali muloqoti” real voqeadan ko‘ra ichki ruhiy jarayonni ifodalaydi. Bu esa monologik syujetning yorqin namunasidir. Dialogik syujet ikki yoki undan ortiq qahramonlar o‘rtasidagi yozishmalar asosida shakllanadi. Bu turdagi syujetda: qarama-qarshi fikrlar to‘qnashuvi yuzaga keladi; dramatism va harakat kuchayadi; syujet dinamik tus oladi. Mazkur asarda Hijron va Hayrat o‘rtasidagi maktublar aynan dialogik syujetni tashkil etadi. Masalan, 22-maktubdagi falsafiy savollarga Hayratning javobi orqali: vaqt, hayot, haqiqat haqidagi qarashlar to‘qnashadi; fikriy rivojlanish yuzaga keladi.

Polilogik syujet bir nechta ovozlari, qarashlar va fikrlar ishtirokida yuzaga keladi. Bu tur: murakkab kompozitsiya yaratadi; ijtimoiy va falsafiy muammolarni keng yoritadi; asarga ko‘p qatlamli ma’no beradi. “Hayrat va hijron” romanida bu hol Hayratning javob maktublarida yaqqol ko‘rinadi. U yerda: diniy rivoyatlar, tarixiy misollar, boshqa mutafakkirlar fikrlari keltiriladi. Natijada syujet faqat ikki qahramon doirasidan chiqib, kengroq ma’naviy-falsafiy makonga yoyiladi. Epistolyar nasrda syujet o‘zining diskretligi, subyektivligi va ko‘p ovozliligi bilan ajralib turadi. Hayrat va hijron misolida ko‘rish mumkinki: monologik syujet — qahramon ruhiyatini ochadi; dialogik syujet — fikrlar to‘qnashuvini yuzaga keltiradi; polilogik syujet — asarning falsafiy va ijtimoiy qamrovini kengaytiradi.

Shu tariqa epistolyar janr syujet qurilishida nafaqat voqealar tizimini, balki inson tafakkuri va ruhiy olamini ham badiiy tadqiq etish imkonini beradi.

Psixologizm kuchliligi Epistolyar syujetning eng muhim xususiyati — psixologizmning ustuvorligidir. Ya'ni: tashqi voqealardan ko'ra ichki kechinmalar muhim; qahramonning ruhiy holati, iztiroblari, o'zini anglash jarayoni markazda turadi. Asarda Hijron obrazining: sog'inch, iztirob, umid va tushkunlik o'rtasidagi ichki kurashi syujetning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Hayratning javoblari esa bu ruhiy jarayonni tahlil va umumlashtirish orqali chuqurlashtiradi. Epistolyar syujetning fragmentarlik, implitsitlik, temporal erkinlik va kuchli psixologizm kabi xususiyatlari "Hayrat va hijron" romanida yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu belgilar: syujetni an'anaviy voqebandlikdan uzoqlashtiradi; uni ruhiy-falsafiy izlanish maydoniga aylantiradi; o'quvchini faol talqin jarayoniga jalb etadi. Natijada epistolyar nasr inson ichki olamini badiiy tadqiq etishda nihoyatda samarali janr sifatida namoyon bo'ladi. Epistolyar nasr o'ziga xos badiiy tizimga ega bo'lib, uning strukturasi quyidagi asosiy komponentlarga ajratish mumkin: Maktub shakli (formal element) Sana, manzil va murojaat shakllari (masalan: "Aziz do'stim...") muhim tashkiliy unsur hisoblanadi; Yakunlovchi formulalar (masalan: "Hurmat bilan...", "Samimiyat ila...") maktubning badiiy yakunini belgilaydi. Kompozitsion birliklar Har bir maktub mustaqil mikrostrukturani tashkil etadi; Barcha maktublar yig'indisi esa yagona makrostrukturani hosil qiladi va umumiy syujetni shakllantiradi. Narrativ tizim Muallif bevosita voqeaga aralashmaydi; Hikoya qahramonlarning maktublari orqali beriladi, ya'ni ichki fokalizatsiya ustuvor bo'ladi. Vaqt va makon kategoriyalari Vaqt ko'pincha subyektiv, uzlukli va retrospektiv xarakterga ega; Makon esa real tasvirdan ko'ra ko'proq xotira, tasavvur va hissiy kechinmalar orqali ifodalanadi. Nutq har bir qahramonning individual

uslubiga mos ravishda farqlanadi; Asarda realistik, samimiy va ko‘pincha ichki monologga yaqin ohang ustunlik qiladi.

Epistolyar janr quyidagi jihatlari bilan muhim:

- Inson ichki dunyosini chuqur ochib beradi;
- Realistik tasvirni kuchaytiradi (maktub — hayotiy hujjat sifatida);
- O‘quvchini bevosita muloqot jarayoniga jalb etadi;
- Subyektivlik orqali haqiqatning ko‘p qirrali talqinini beradi.

(Ilhom G‘aniyevning “Hayrat va hijron” romani 21–22-maktublar va 4-javob misolida)

Zamonaviy o‘zbek nasrida epistolyar janr o‘ziga xos badiiy-estetik hodisa sifatida shakllanib bormoqda. Bu borada Ilhom G‘aniyevning “Hayrat va hijron” romani alohida e‘tiborga loyiqdir. Asar maktublar tizimi asosida qurilgan bo‘lib, unda syujet voqealar zanjiri orqali emas, balki ruhiy kechinmalar, falsafiy mushohadalar va ichki dialoglar orqali bosqichma-bosqich ochiladi. Ayniqsa, romanning 21–22-maktublari hamda ularga berilgan 4-javob epistolyar syujet va strukturaning eng muhim jihatlari mujassam etgan. Ushbu maqolada mazkur parchalar asosida epistolyar syujetning ko‘rinishlari, ilmiy xususiyatlari va strukturaviy qurilishi tahlil qilinadi.

Epistolyar syujetning ko‘rinishlarida Monologik syujet ustuvorligi 21-maktub (“Afsungar gullar”)da syujet asosan ichki monolog shaklida rivojlanadi. Bu yerda voqealar tasviri ikkinchi darajaga tushib, qahramonning ruhiy olami markaziy o‘rinni egallaydi. Hijronning kechinmalari, sog‘inch va iztiroblari, estetik sezgilari (gullar, musiqa, xotira) syujetning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Xususan, 51 ta atirgul bilan bog‘liq “sukut orqali muloqot” motivi epistolyar nasrga xos bo‘lgan psixologik syujetni yuzaga keltiradi. Bu yerda tashqi voqelik emas, balki ichki hissiy tajriba ustuvor ahamiyat kasb etadi. Dialogik syujet rivoji 22-maktub (“Vaqt – o‘g‘ri”) va unga berilgan javoblar orqali dialogik syujet shakllanadi. Hijron

tomonidan qo'yilgan savollar — vaqt, hayot, haqiqat mohiyati haqidagi mushohadalar — Hayrat tomonidan falsafiy umumlashtirishlar orqali javoblanadi. Bu jarayonda syujet voqealar ketma-ketligi orqali emas, balki fikrlar to'qnashuvi va ruhiy muloqot orqali rivojlanadi. Natijada asar dinamik va intellektual xarakter kasb etadi. Polilogik syujet elementlari 4-javobda syujet ko'p ovozi tus oladi. Unda diniy rivoyatlar, tarixiy misollar hamda boshqa mutafakkirlarning fikrlari keltiriladi. Shu orqali matn faqat ikki qahramon dialogi doirasida qolib ketmaydi, balki kengroq intellektual maydonga chiqadi. Bunday polifonik tuzilma epistolyar nasrning muhim xususiyatlaridan biri bo'lib, u asarning falsafiy qatlamini yanada boyitadi.

Badiiy-estetik tahlil Mazkur epistolyar nasrning estetik imkoniyatlarini yorqin namoyon etadi. Asarda liriklik va nasr uyg'unlashib, o'ziga xos poetik ohang yuzaga keladi. Falsafiy chuqurlik, ramziylik va samimiylik uyg'unligi matnning badiiy qiymatini oshiradi. Xususan, "Vaqt – o'g'ri" g'oyasi butun syujetni birlashtiruvchi markaziy motiv sifatida namoyon bo'ladi. Asarning yana bir muhim jihati — ichki rostgo'ylik va samimiyatdir. Qahramonlar o'z kechinmalarini yashirmay, bevosita ifodalaydi. Bu esa o'quvchi bilan ruhiy yaqinlikni ta'minlaydi.

Xulosa

Mazkur maqolada epistolyar nasrda syujet ko'rinishlari va uning strukturaviy xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, epistolyar janrda syujet an'anaviy voqeabandlikdan farqli ravishda maktublar tizimi orqali shakllanib, fragmentar, subyektiv va ko'p qatlamli xarakter kasb etadi. Bunda monologik, dialogik va polilogik syujet ko'rinishlari o'zaro uyg'unlashib, asarning badiiy-falsafiy mazmunini boyitadi. Ilhom G'aniyevning "Hayrat va hijron" romani misolida epistolyar syujetning psixologik chuqurligi, ramziy ifoda imkoniyatlari hamda temporal erkinlik kabi xususiyatlari yaqqol namoyon bo'lishi aniqlandi. Shuningdek, asar strukturasi formal, kompozitsion va narrativ birliklarning uyg'un

tizimi sifatida shakllanib, qahramonlar ichki dunyosi va falsafiy mushohadalarini ochib berishda muhim badiiy vosita vazifasini bajargan.

Umuman olganda, epistolyar nasr inson ruhiy olamini badiiy tadqiq etishda samarali janr bo‘lib, u syujetni nafaqat voqealar zanjiri sifatida, balki tafakkur, hissiyot va ma’naviy izlanishlar majmuasi sifatida talqin qilish imkonini beradi. Shu jihatdan mazkur janr zamonaviy adabiyotshunoslikda yuqori ilmiy va estetik ahamiyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Hayrat va hijon” (platonik-intellektual roman) XX jild badiiy nashr [Matn]: Ilhom G‘ani “Sadiddin Salim Buxoriy” nashiyoti “Durdona”, 2025-404 b.

2. Maxmidjonov, S. D. O. G. L. (2023). O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy obraz masalasining qiyosiy talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(6), 520-524.

3. Maxmidjonov, Shoxruxbek Dilshod o‘g‘li (2023). O‘zbek adabiyotshunosligida badiiy obraz masalasining qiyosiy talqini. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (6), 520-524.